

سخن ناشر

وقوع انقلاب شکوهمند اسلامی ایران در کنار ثمرات فزاینده‌ای که در فضای اجتماعی سیاسی داشت، موجب شد از سویی پرسش‌های جدید و گسترده‌ای در ابعاد مختلف دین و زندگی دینی مطرح شود که این پرسش‌ها زمینه را برای به سخن درآوردن متون دینی در ابعاد مختلف خود، فراهم کردند. از سوی دیگر، حضور فقیه سترگ، حکیم متأله و عارف کامل، امام خمینی رحمته‌الله علیه در رأس حاکمیت انقلاب اسلامی و طرح مسائل عرفانی توسط ایشان، موجب گشایش در بسط اندیشه عرفانی شد.

حال می‌بایست برای شیوه‌های مختلف گسترش دانش عرفان اسلامی اقدامات درخور صورت گیرد. از جمله این اقدامات، تلاش برای نشر این دانش در ابعاد مختلف است.

از این رو انتشارات آل احمد علیه‌السلام بر خود لازم می‌داند که در حد امکان و قدر وسع، زمینه نشر و گستراندن دانش عرفان اسلامی را در دستور کار خویش قرار دهد. به توفیق الهی این کار چند سالی است که از طریق ارتباط

با مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات فراهم آمده است. امید است این روند رو به رشد و فزونی داشته باشد و بتواند خدمت کوچکی در راستای تحقق اهداف و آرمان‌های بلند انقلاب اسلامی باشد.

اثر حاضر به قلم حجت‌الاسلام والمسلمین استاد علی امینی‌نژاد در همین فضا گام برداشته است. این اثر دفتر نخست از مجموعه مقالاتی در حوزه تاریخ، فلسفه و مسائل عرفان اسلامی از سوی نویسنده محترم است. انتشارات آل احمد ع.ا.ا. بر خود لازم می‌داند از استاد گرانقدر، حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد تشکر و قدردانی نماید. همچنین لازم می‌داند از معاون پژوهش مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات، حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی صداقت که در آماده‌سازی اثر برای نشر زحمات فراوانی را متحمل شدند، کمال تشکر را به عمل آورد.

محمد جواد رستمی

مدیر انتشارات آل احمد ع.ا.ا.

سخن مؤسسه

عرفان اسلامی از دانش‌هایی است که همزمان با شکل‌گیری اسلام ریشه دوانیده و در قرن‌های آغازین سنت اسلامی، بر پایه آموزه‌های اصیل اسلامی جوانه زده است و در طول قرون بعدی، با تلاش‌های اهل معرفت به بار نشسته و به درختی تنومند و پر بار تبدیل شده است.

بررسی ابعاد مختلف این دانش ناظر به مباحث امروزی از ضرورت‌های پژوهشی در این عرصه است. واکاوی تاریخی شکل‌گیری این دانش و واکنش‌های اهل بیت^۲ به جریان تصوف و عرفان، بررسی تاریخی برخی مسائل و شخصیت‌های چالش‌برانگیز و توجه به مسائل فلسفه عرفان از جمله این ابعاد است. اثر حاضر که مجموعه‌ای از تحقیقات و نگاشته‌های جناب استاد، حجت‌الاسلام والمسلمین علی امینی‌نژاد در طول سالیانی چند است، تلاش کرده ورودی عمیق و مبتنی بر تراث عرفانی به این مسائل داشته باشد. از آنجا که برخی از آن‌ها اینک به سهولت در دسترس علاقه‌مندان به مباحث عرفانی نبودند و برخی نیز تاکنون منتشر نشده‌اند، با هماهنگی با استاد محترم، معاونت پژوهش بر آن شد تا آن‌ها را در مجموعه‌ای گردآوری کند. از این رو، این

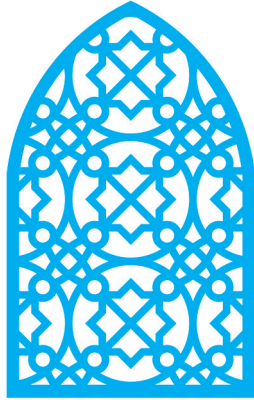
نگاشته‌ها جمع‌آوری و بازخوانی شدند و با اشراف استاد، برخی تغییرات اندک در آن‌ها صورت گرفت و در پایان در قالب کتاب پیش رو، آماده انتشار شد. امید است این اثر بتواند در راستای عمق بخشی به شناخت دانش عرفان و زوایای مختلف آن، نقشی مؤثر داشته باشد و مورد قبول حضرت حق قرار گیرد؛ ان شاء الله.

مهدی صداقت

معاون پژوهش مؤسسه آموزشی پژوهشی نفحات

فهرست اجمالی

- ۱۹ مقدمه
- ۲۵ مقاله اول: رؤیت ملکوت؛ پژوهشی در «حجیت معرفت شناختی کشف و شهود»
- ۱۰۵ مقاله دوم: سنجه‌ها و میزان‌های عرفان اسلامی
- ۱۵۹ مقاله سوم: صوفی و تصوف در گستره روایات
- ۱۹۳ مقاله چهارم: حلاج از منظر توقیع امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام
- مقاله پنجم: نقش صدرالمتألهین شیرازی در بازخوانی عقلانی آموزهای عرفانی و تأثیر وی در شکل‌گیری دوره جدید عرفان اسلامی
- ۲۲۱ مقاله ششم: تعاملات عرفان و شریعت در صد سال اخیر حوزه علمیه قم
- ۲۸۳ مقاله هفتم: «سلوک» در آموزه‌های دینی
- ۳۰۷ مقاله هشتم: خداشناسی عرفانی از نگاه فلسفی شهید مطهری رحمته‌الله علیه
- ۳۴۹ مقاله نهم: مسئله زن و زناشویی در عرفان اسلامی

فهرست تفصیلی

۱۹	مقدمه
مقاله اول	
	رؤیت ملکوت؛ پژوهشی در «حجیت معرفت شناختی کشف و شهود»
۲۷	چکیده
۲۸	مراد از کشف و شهود
۳۰	اثبات کشف و شهود
۳۳	مسئله اول: حجیت ذاتی کشف و شهود
۳۴	علم حصولی
۳۵	احکام علم حصولی
۳۷	علم حضوری
۳۷	احکام علم حضوری
۳۸	اشکال
۳۹	پاسخ
۴۰	سنخ علمی کشف و شهود عارفان

۴۵	— دیدگاه خود عرفا
۵۳	— حجاب در مشاهدات عرفانی (مراتب علم حضوری در سلوک)
۵۵	— بررسی هستی‌شناسانه علم حضوری و شهودی
۵۶	— دو اشکال و پاسخ
۶۱	— معنای اول: خطای سلوکی
۶۲	— معنای دوم: خطای معرفتی
۷۰	— معنای سوم: خطا در گزارش
۷۲	— معنای چهارم: خطا در فهم گزارش عارفان
۷۳	— تقسیمات یا مراتب علم حضوری و شهودی
۷۶	— نقش علم حضوری و شهودی در علوم حصولی
۷۶	— ۱. تأمین حجیت علوم حصولی
۸۰	— ۲. دست‌یابی دقیق‌تر به حد وسط براهین
۸۰	— ۳. طرح مسئله‌ها و ساختارهای جدید برای حوزه اندیشه و تعقل
۸۰	— سه نکته
۸۷	— مسئله دوم: حجیت‌غیری کشف و شهود
۹۱	— فهرست راهکارهای عمومی‌سازی حجیت کشف و شهود
۹۸	— جمع‌بندی
۱۰۱	— منابع

مقاله دوم

سنجه‌ها و میزان‌های عرفان اسلامی

۱۰۷	— چکیده
۱۰۸	— لزوم وجود عوامل سنجهش در علوم
۱۰۸	— الف) سنجه‌های عرفان نظری و عملی
۱۰۸	— ب) تقسیمات مختلف در عوامل سنجهش

۱۰۹	۱. میزان عام و میزان خاص	—
۱۰۹	۲. میزان درون علمی و میزان برون علمی	—
۱۰۹	۳. میزان مطلق و میزان نسبی	—
۱۱۰	ج) فهم دقیق دو طرف پیش از مقایسه و سنجش	—
۱۱۱	— سنجه‌ها و میزان‌های عرفان اسلامی	—
۱۱۲	— ۱. تجربه و شهود	—
۱۱۴	— ۲. تواتر	—
۱۲۶	— ۳. نفس مباحث عرفانی	—
۱۲۷	— ۴. استاد سلوک	—
۱۲۹	— ۵. تطابق مکاشفه با واقعیت	—
۱۳۳	— ۶. حال سالک	—
۱۳۳	— ۷. عقل	—
۱۴۶	— ۸. شریعت	—
۱۵۴	— خاتمه	—
۱۵۶	— منابع	—

مقاله سوم

صوفی و تصوف در گستره روایات

۱۶۱	— چکیده	—
۱۶۲	— مقدمه	—
۱۶۲	— گروه اول: مدح تصوف	—
۱۶۳	— گروه دوم: نقدهایی به تصوف	—
۱۶۸	— گروه سوم: نقد ریاکاران و متقلبان	—
۱۷۲	— گروه چهارم: انکار اصل تصوف	—
۱۸۷	— خاتمه	—

۱۸۷	اول: راویان ملقب به صوفی
۱۸۹	دوم: رهبانیت اسلامی
۱۹۱	منابع

مقاله چهارم

حلاج از منظر توقیع امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف

۱۹۵	چکیده
۱۹۶	مقدمه
۲۰۱	نگاهی به انحرافات شلمغانی
۲۰۱	الف. مفسد عقیدتی
۲۰۴	ب. مفسد اخلاقی و عملی
۲۰۵	ج. ادعای باییت امام یا حسین بن روح
۲۱۱	علت طرد حلاج
۲۱۶	سه اشاره
۲۱۷	جمع بندی
۲۱۹	منابع

مقاله پنجم

نقش صدرالمتألهین شیرازی در بازخوانی عقلانی

آموزه‌های عرفانی و تأثیر وی در شکل‌گیری دوره جدید عرفان اسلامی

۲۲۳	مقدمه
۲۲۷	دغدغه صدرالمتألهین در حوزه عرفان
۲۲۸	تحول در روش عرفانی
۲۳۵	تحول در محتوا
۲۳۶	وحدت شخصیه وجود
۲۳۹	حقیقت اسم

۲۴۰	اعیان ثابتہ و احکام آن
۲۴۲	تجدد امثال و حرکت جوهری
۲۴۴	خاتمه و جمع بندی
۲۴۶	فهرست منابع

مقاله ششم

تعاملات عرفان و شریعت در صد سال اخیر حوزه علمیه قم

۲۵۱	چکیده
۲۵۳	مقدمه
۲۵۹	دین پژوهی عرفانی و عرفان پژوهی دینی در مکتب قم
۲۶۰	دین پژوهی عرفانی و عرفان پژوهی دینی در مکتب متأخر قم
۲۶۲	دین پژوهی عرفانی در آثار امام خمینی <small>رحمته الله علیه</small>
۲۶۷	دین پژوهی عرفانی در آثار علامه طباطبایی <small>رحمته الله علیه</small>
۲۷۲	دین پژوهی عرفانی در آثار علامه حسن زاده آملی <small>رحمته الله علیه</small>
۲۷۵	دین پژوهی عرفانی در آثار آیت الله جوادی آملی <small>رحمته الله علیه</small>
۲۷۸	نکته های پایانی
۲۸۰	فهرست منابع

مقاله هفتم

«سلوک» در آموزه های دینی

۲۸۵	چکیده
۲۸۶	مقدمه
۲۸۶	حقیقت سلوک و عرفان عملی
۲۸۸	ردیابی مؤلفه های بنیادین سلوک در آموزه های دینی
۳۰۰	طریقت
۳۰۱	تجارب سلوکی

۳۰۳ — نتیجه‌گیری

۳۰۵ — منابع

مقاله هشتم

خداشناسی عرفانی از نگاه فلسفی شهید مطهری رحمته‌الله علیه

۳۰۹ — چکیده

۳۱۲ — مقدمه

۳۱۴ — بخش اول: مفهوم‌شناسی وحدت وجود

۳۱۹ — بخش دوم: پیشینه نظریه وحدت وجود

۳۲۱ — بخش سوم: تقریرهای گوناگون از وحدت وجود

۳۲۱ — تقریر اول: وحدت شهود یا مشهود

۳۲۳ — تقریر دوم: وحدت وجود در عین کثرت وجود

۳۲۴ — تقریر سوم: وحدت وجود در نگاه عین الربطی وجودات امکانی

۳۲۵ — تقریر چهارم: وحدت وجود غلیظ عرفانی

۳۲۷ — نکته اول: ارزیابی فلسفی اجمالی

۳۲۷ — نکته دوم: روش، مبانی و براهین عرفا

۳۳۱ — نکته سوم: پیامدهای وحدت وجود غلیظ عرفانی

۳۳۶ — بخش چهارم: ملاحظات

۳۳۶ — ملاحظه ۱

۳۳۸ — ملاحظه ۲

۳۳۹ — ملاحظه ۳

۳۴۰ — ملاحظه ۴

۳۴۲ — ملاحظه ۵

۳۴۵ — ملاحظه ۶

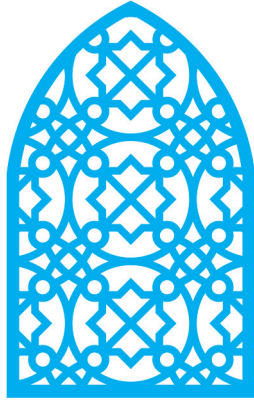
۳۴۶ — ملاحظه ۷

۳۴۶	ملاحظه ۸
۳۴۶	ملاحظه ۹
۳۴۷	ملاحظه ۱۰
۳۴۸	منابع

مقاله نهم

مسئله زن و زناشویی در عرفان اسلامی

۳۵۱	چکیده
۳۵۲	مقدمه
۳۵۳	زناشویی در آثار عرفانی پیش از ابن عربی
۳۵۷	زناشویی در عرفان ابن عربی
۳۶۷	نتیجه‌گیری
۳۶۹	منابع

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ.

از جمله ذخایر عظیم در تراث اسلامی، تراث عرفانی است. عارفان مسلمان در عرصه‌های نظری، علمی، تربیتی، ادبی، دینی، تفسیری، اجتماعی و هنری آثار کوچک و بزرگ و اغلب مهم و فاخر عرضه کرده‌اند؛ اما عواملی چند (برخی از درون ساحت عرفان و برخی خارج از این ساحت) در طول تاریخ و حتی امروز موجب شده‌اند تراث عرفانی برای اغلب مردمان حتی بسیاری از دانشیان در هاله‌ای از ابهام قرار گیرد و به‌طور دائم موضوعی از سؤال، شبهه و تردید درباره‌ی این آثار و صاحبان این آثار، ذهن‌ها را به خود مشغول سازند. چه بسا کمیت و کیفیت این شبهات به حدی از تراکم می‌رسد که بر اثر آن عرفان به‌طور کامل امری باطل جلوه می‌کند.

گاه گفته می‌شود کشف و شهود، به‌عنوان ابزار اساسی عرفان، صرفاً تخیلی شاعرانه، و احساسی درونی و روان‌شناختی است و ارزش معرفتی ندارد یا اگر ارزش معرفتی دارد و واقع‌نماست، امری شخصی است و برای دیگران ارمغانی

به دنبال ندارد! گاه گفته می‌شود در حوزه داده‌های شهودی و عرفانی، سنجه و میزان و منطقی استوار که بتوان بر پایه آن صحیح را از سقیم و صواب را از خطا باز شناساند، وجود ندارد! گاه گفته می‌شود تصوف کج‌راهه و باطل، و عرفان راست‌راهه و حق است! گاه گفته می‌شود مشاهیر و بزرگان تصوف همانند حلاج، جزء مدعیان ربوبیت بوده، همانند فرعون ﴿انا ربکم الاعلی﴾ گفته‌اند! گاه گفته می‌شود سلوک، به طور کل، امری برساخته بشر خیال‌پرواز است و ریشه دینی ندارد یا توحید عرفانی (وحدت شخصیه وجود) سر از هیچ‌وپوچ بودن همه کثرت‌ها در می‌آورد و مبطل اصل علیت است و ده‌ها اشکال و ایراد دیگر. صاحب این قلم سال‌هاست می‌کوشد در حد خود پرده از واقعیت‌ها بردارد و غبار تاریکی‌ها و ناداوری‌ها را کنار زند و موضوعات متعددی از حوزه عرفان را بر کرسی تتبع و تحقیق باز شناساند تا شاید خودتحریمی محققان حوزه و دانشگاه نسبت به تراث عرفانی رنگ ببازد و ضمن نقد عالمانه و منصفانه این آثار، در بارورتر شدن علوم اسلامی حوزوی و در شکل‌گیری علوم اسلامی انسانی مورد استفاده مجددانه قرار گیرند.

این کوشش‌ها، جدای از آثاری مانند رهبانیت متعالی اسلامی، حکمت عرفانی و مقدمه تعلیقات بر عرائس الحدیث روزبهان بقلی شیرازی، در قالب مقالاتی عرضه شده‌اند. اغلب این مقالات در مجلات مختلف منتشر شده‌اند. اینک مناسب دیده شد، این مقالات یکجا عرضه شوند.

این مقاله‌ها در دفتر پیش رو که دفتر نخست از این مقالات است، به لحاظ مباحث روشی، تاریخی، و محتوایی ترتیب یافته‌اند. آغازین مقاله درباره ابعاد معرفت‌شناسانه کشف و شهود عارفانه است. این مقاله اولین بار در همین مجموعه منتشر می‌شود. در این مقاله پس از بررسی سنخ داده‌های عرفانی، حجیت ذاتی و حجیت غیرمکاشفات سالکانه و عارفانه بررسی شده و اثبات می‌شود که واردات عرفانی تحت ضوابطی چند، نه تنها برای اهل کشف

دارای اعتبار معرفت‌شناختی‌اند، برای غیر مکاشفان نیز معتبرند. مقاله دوم به صورت مشخص به همان ضوابط اعتبارسنجی داده‌های عرفانی می‌پردازد. طبیعی است ضوابط اعتبارسنجی پس از پذیرش اصل اعتبار روش شناختی مطرح‌اند؛ یعنی وقتی راهی معتبر دانسته شد، بستر برای به‌کارگیری روش‌های در تشخیص صواب و خطا و راست و دروغ فراهم می‌شود.

از مقاله سوم تا مقاله ششم (چهار مقاله) به صورت غالب به پژوهش‌های تاریخی در حوزه عرفان می‌پردازند. مقاله سوم به موضوع بسیار مهم صوفی و تصوف از منظر روایات اسلامی می‌پردازد. اغلب ادعا می‌شود امامان معصوم علیهم‌السلام مخالفان سرسخت تصوف بوده‌اند. مقاله سوم ذیل بررسی چهار گروه از روایات می‌کوشد واقعیت مسئله را برملا سازد و نشان دهد نه تنها هیچ روایتی در نقد کلی تصوف وجود ندارد، در روایتی صحیح‌السند به صورت تلویحی تصوف امری بلندمرتبه نشان داده شده است. مقاله چهارم به مسئله حلاج از منظر توقیع شریف حضرت حجت عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف می‌پردازد. براساس این توقیع چنین ادعا شده است که حسین بن منصور حلاج مورد لعن حضرت قرار گرفته‌اند. البته اینکه حلاج مورد لعن حضرت قرار گرفته باشد یا نه از یک منظر، بحثی شخصی است اما عده‌ای کوشیده‌اند تا از این طریق نحلّه تصوف و عرفان را بی‌اعتبار سازند. نویسنده در مسیر تحقیق مسئله، به نکته‌ای شگفت دست یافته است. جالب است که در توقیع شریف نه تنها حلاج لعن نشده است، به طرز ماهرانه‌ای که از نظر نویسنده در حد اعجاز است، مسئله حلاج از انحرافات رایج در این حوزه تفکیک شده است. واقعیت آن است که شگفتی نویسنده در این مسئله به حدی است که مُجدّانه علاقمند است آگاهان به مسائل حدیثی اگر نظر دیگری دارند نگارنده را از نظر خود بهره‌مند سازند.

مقاله پنجم به سفارش «کنگره بین‌المللی نقش شیعه در پیدایش و گسترش علوم اسلامی» نگاشته شده است. در این مقاله نقش جهان‌تشیع در جذب،

هضم و رشد عرفان اسلامی نشان داده شده است. نقطهٔ اوج تأثیرگذاری عالمان شیعی در عرفان اسلامی توسط صدرالمتألهین شیرازی انجام شده است. عرفان پس از دورهٔ افول پس از ملاعبدالرحمان جامی، این بار در قالب حکمت متعالیه و در ایران شیعی، مقطع احیا و بازیابی خویش را تجربه کرده است. عرفانی که صدرالمتألهین آن را احیاء نمود، چنان شاخص و ویژه است که پژوهندگان مسائل عرفانی بر این باورند عمق عرفان ابن عربی به شکلی که در ایران درک شده است، به ندرت در مناطق دیگر در سده‌های اخیر فهم و تلقی گردیده است.

مقالهٔ ششم به سفارش کمیتهٔ عرفان کنگرهٔ بزرگداشت یکصدمین سال تأسیس حوزهٔ علمیهٔ قم به نگارش درآمده است.^۱ در این مقاله مکتب عرفانی قم متأخر، از منظر تعاملات عرفان و شریعت مورد پژوهش قرار گرفته است. در این مقاله پس از طرح برخی مقدمات مهم، چهار شخصیت اثرگذار عرفانی و دینی مورد مطالعه قرار گرفتند. امام خمینی، علامه طباطبایی، علامه حسن زاده آملی و آیت الله جوادی آملی، چهار شخصیتی‌اند که آثار قابل‌اعتنایی در حوزهٔ عرفان پژوهی دینی و دین پژوهی عرفانی عرضه کرده‌اند.

مقاله‌های هفتم، هشتم و نهم، مقاله‌های محتوایی‌ترند و چند محتوای عرفانی را بررسی کرده‌اند. در مقالهٔ هفتم نشان داده می‌شود حیات سالکانه (سیر و سلوک عرفانی) نه امری صرفاً برساخته بشر بلکه در متن شریعت وجود دارد و بلکه حیات برتر دینی، حیات سالکانه است. در مقالهٔ هشتم، مسئلهٔ وحدت شخصیهٔ وجود یا همان توحید عرفانی از منظر استاد شهید مطهری بررسی شده است. این مقاله به سفارش کنگرهٔ بزرگداشت استاد شهید مطهری نگاشته شد. در این مقاله پس از طرح مساعی ارزشمند استاد شهید در تبیین ابعاد مسئله،

۱. این مقاله در کتاب عرفان در سده اخیر حوزه علمیه قم، نشر مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، ص ۷۵ به بعد منتشر شده است.

نقدهای شهید بر قرائت غلیظ عرفانی به تفصیل مطرح شده‌اند و در ادامه دیدگاه‌های شهید مطهری نسبت به توحید عرفانی با ده ملاحظه نقد شده‌اند. آخرین مقاله به سفارش فصلنامه مطالعات معنوی تدوین یافته است. در این مقاله نگاه مترقیانه عرفان اسلامی به موضوع زن و زن‌اشویی بحث شده است. نویسنده بر خود لازم می‌داند از همه عزیزانی که در مرحله ارائه جمعی این مقالات کوشیده‌اند، تشکر و قدردانی کند و به‌طور ویژه از سروران گرامی و فاضلان ارجمند حجج اسلام آقایان مهدی صداقت، روح‌الله خشنود، حسینعلی ادیسی و سعید فلاحی سپاسگزار است. همچنین از گرامیان مؤسسه فرهنگ و تمدن توحیدی (فتوت) و بزرگواران انتشارات آل‌احمد علیه السلام قدردانی و تشکر می‌شود.

علی امینی نژاد

۱۴۰۱/۸/۱۴ - قم